

ZEQIRIJA IBRAHIMI

SHENJAT E PIKËSIMIT NË FUNKSION TË KOHEZIONIT TË TEKSTIT

Teksti është njësi e veçantë e gjuhës. Fjala *tekst* vjen nga fjala latine *texo, textus*, ku ka gjetur përdorim të figurshëm te pjesorja e foljes *texere* me kuptimet: 1. *end, thur*, 2. *(fig) lidh, bashkoj*, ndërsa në gjuhësi përdoret për kuptimin e një tërësie gjuhësore të ligjërit, si një *thurje, endje*. Kështu në italisht është krijuar termi *testura*, në anglisht dhe frëngjisht *texture*, po ashtu në kuptimin parësor të *endjes*, ndërsa në kuptimin figurativ të fjalëve del si *ndërtim, lidhje, strukturë*.¹ Në këtë frymë e kemi edhe shpjegimin e autores italiane Luçia Çezarini Martineli kemi shpjegimin se fjala *tekst* vjen nga latinishtja, nga fjala *textus*, që fjalë për fjalë do të thotë *veshje*. Sipas saj, teksti është një veshje fjalësh që formojnë një mesazh. Ajo figurativisht sqaron se teksti më së miri kuptohet kur krahasohet me veshjen: ashtu siç mund të dëmtohet dhe prishet lehtë një veshje jona, fjala bie çorapet, po aq lehtë mund të prishet edhe teksti. Pastaj, po sikur veshjet, edhe teksti duhet arnuar, duke i rilidhur fjetet e tij.²

Sipas autores kroate Zbrinjka Glovački-Bernardi³, teksti mund të përkufizohet si gjendje e gjuhës në të cilën krijohet rrëfimi, dëftimi, diçka e kuptueshme. Gjuha e transformuar në tekst është gjendje e gjuhës si një gjuhë e njohur. Llojet e ndryshme të teksteve janë vetëm variante dytësore të bazës së tekstit. Shumëllojshmëria e tyre hetohet vetëm në veprimin e tyre, në përdorimin e tyre për transformimin e informacioneve dhe përmbajtjeve të veçanta. Pikërisht për këtë me tekst mund të përkufizohet gjithë ajo që krijohet me veprimtarinë gjuhës, ajo që krijohet nga kreativiteti i folësit dhe shndërrohet në gjuhë të formësuar. Thënë ndryshe, gjuha nuk paraqitet në asnjë formë tjetër, pos në tekst. Ne kur shkruajmë e flasim, praktikisht nuk themi fjali, por tekste.

¹ K. Dibra & N. Varfi, *Gjuhësi teksti*, SHBLU, Tiranë, 1999, f. 23.

² L. Çezarini Martineli, *Filologji*, Botimet Medaur, Tiranë, 2002, f. 17.

³ Shih: Z. Glovački-Bernardi, *O Tekstu*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

Roland Harweg e përkufizon tekstin si tërësi hierarkike të fjalive, dallimi ndërmjet fjalive dhe tekstit vërehet në atë se fjalja manifestohet si strukturë predikative, ndërsa teksti nuk manifestohet ashtu. Sipas tij, tipari më i rëndësishëm i tekstit si tërësi është se fjalitë, madje edhe vargu i fjalive e i paragrafëve, mund të lidhen mes vete në mënyrë anaforike me fjalitë dhe paragrafët e tjerë, jo vetëm në mënyrë të drejtpërdrejtë, por edhe të tërthortë. Në këtë mënyrë krijohet një formë e hierarkisë.⁴

Nga autorët shqiptarë, Prof. Xhevat Lloshi thotë se teksti është njësi e lidhur dhe e sistemuar, duke përbërë një tërësi të përfunduar dhe të formësuar, që ndjek edhe një traditë shkrimore⁵, ndërsa Klodeta Dibra dhe Nonda Varfi janë të mendimit se “Ligjërimi ynë realizohet nëpërmjet teksteve”⁶.

Në aspektin kronologjik mund t'i përcaktojmë dy drejtime të përkufizimit të tekstit. Drejtimi i parë është zhvilluar në kuadër të gjuhësisë strukturaliste, ndërsa më vonë sidomos në kuadër të gjuhësisë transformative-gjenerative. Ky drejtim e përkufizon tekstin si njësi të gjuhës e cila tipar të saj themelor e ka rrjedhën koherente të fjalisë. Në këtë rast koncepti *koherencë* është kuptuar plotësisht si nocion gramatikor – me të nënkuptohen vetëm raportet sintakso-semantike ndërmjet fjalive, gjegjësisht ndërmjet elementeve gjuhësore të pranishme në fjali. Drejtimi i dytë ka lindur kah viteve shtatëdhjetë, ndërsa është i orientuar në aspektin komunikues. Ky drejtim është zhvilluar në kuadër të gjuhësisë pragmatike dhe teorisë anglosaksone të akteve gjuhësore. Këtu teksti vështrohet në aspektin komunikues, ai nxirret nga faza e parë e zhvillimit të gjuhësisë së tekstit, duke u inkuadruar kështu në konceptin e gjuhës si instrument i komunikimit, gjegjësisht veprimit.

Një tekst i plotë duhet të ketë “një fillim / një zhvillim të brendshëm dhe një fund. Kjo do të dukej kështu: *fillimi* (përfshirë edhe titullin, nëse e ka) / *fjala – fjalja – kryeradhët – paragrafët – kapitujt – pjesët – teksti / fund*. Përzgjedhja dhe kombinimi i njësive të tekstit janë dy elemente të rëndësishme që mundësojnë realizimin e tekstit të plotë⁷. Qëllimi i tyre është të krijojnë një tekst të strukturuar mirë, që ai të ketë koherencë dhe kohezion.

⁴ Z. Glovacki–Bernardi, *O Tekstu*, Školska knjiga, Zagreb, 2004, f. 23.

⁵ Xh. Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, SHBLU, 2001, f. 182.

⁶ K. Dibra & N. Varfi, *Gjuhësi teksti ...*, f. 28.

⁷ K. Dibra & N. Varfi, *Gjuhësi teksti ...*, f. 32.

Kufijtë e tekstit

Teksti, sipas autorëve Halliday & Hasan, është një copë e ligjëratës që përbën një tërësi të bashkuar. Në të kundërtën kemi fjali të palidhura. Kjo do të thotë se teksti i ka disa karakteristika të veta:

- Teksti është njësi e gjuhës në përdorim.
- Ai nuk përcaktohet nga përmasa (mund të jetë i pakufizuar) dhe nuk është njësi gramatikore.
- Ai nuk është i ngjashëm me fjalinë vetëm pse është më i gjatë. Ai ndryshon si lloj.
- Teksti është njësi semantike, pra jo njësi e formës, por njësi e kuptimit.
- Është kodim i një sistemi simbolik në një tjetër.
- Nuk përbëhet prej fjalish; ai realizohet ose kodohet në fjali.

Nëse këtë e sintetizojmë në fjalët e autores kroate Barurina, do të thoshim se “teksti shtrihet deri aty ku përfundojnë fuqitë e tij kohezive, por edhe deri aty ku dëgjuesi/lexuesi i tij e humb fuqinë e njohjes së tërësisë së tekstit (zbehet koherenca)”⁸.

Kohezioni i tekstit

Nocioni kryesor në çështjen e realizimit të tekstit është koherenca, e cila sipas Glovacki-Bernardi, Kovačec... në librin me titull “Uvod u linguistiku”, është marrëdhënia gramatikore, sintaksoro-semantike ndërmjet fjalisë dhe elementeve të tjera të gjuhës në vargun e fjalive”⁹.

Autorja maqedonase Aneta Dučevska në disertacionin e saj të doktoratës (ende të pabotuar) flet edhe për etimologjinë e termit kohezion dhe shpjegon se ky term buron nga folja latine *cohaerere* që ka kuptimin “të mbahet diçka bashkë, të jetë e lidhur, e bashkuar, të ketë lidhje, të ketë kuptim”. Ndërsa prej kësaj fjale mendon se ka buruar edhe termi koherencë, duke e shpjeguar po ashtu me foljen latine *cohaerentia* me kuptimin lidhje, lidhshmëri.

Kohezioni përfshin elementet e veçanta gjuhësore të tekstualitetit, ndërsa koherenca ngërthen njësinë me kuptim të plotë, tekstin, njësi që nuk rezulton vetëm nga veçoritë gjuhësore të tekstit, por është rezultat edhe i procesit të interpretimit. Thënë ndryshe, kohezioni është koncept semantik:

⁸ L. Badurina, *Tekst i kontekst*, Časopis za filologiju, Rijeka, 2000, f. 14–15.

⁹ Glovacki–Bernardi, Kovačec, Mihajlević, Halwachs, Sornig, Penziger, Shrodt, “Uvod u linguistiku”, Školska knjiga, Zagreb, 2001, f. 236.

shpreh marrëdhëniet e kuptimit brenda tekstit, kategoritë që e përcaktojnë atë tekst. Kohezion kemi kur interpretimi i një elementi të ligjëratës varet prej një elementi tjetër. Në këtë rast njëri e presupozon tjetrin, d.m.th. dekodohet duke iu drejtuar tjetrit. Kur bëhet kjo, ato elemente integrohen në një tekst. Kohezioni, pra, aktualizohet jo vetëm duke e zbatuar njërën nga lidhjet, por edhe duke pasur një element që e zgjidh presupozimin. Kohezioni mund të bëhet edhe duke e keqinterpretuar presupozimin.

Për Xhevat Lloshin, kohezion ose përshtatje me kontekstin fjalësor kemi kur ndeshim përshtatje me atë që është thënë, që në fakt është një përshtatje josipërfaqësore, por përshtatje që realizohet në thellësi të tekstit (Lloshi, 2001: 299).

Kohezioni i tekstit dhe shenjat e pikësimit

Siç mund të merret vesh nga ajo që u tha më sipër, kohezioni i tekstit, me fjalë të tjera, është ruajtja e vazhdimësisë kuptimore të tekstit, e cila bëhet përmes mjeteve të tjera gjuhësore. Disa nga mënyrat e realizimit të kohezionit tekst janë: zëvendësimi dhe elipsa, rimarrja, referimi, deiksi, paralelizmi, parafraza, presupozimi, titujt, konjunksioni etj. Por, përveç këtyre elementeve, një rol të rëndësishëm në ndërtimi e kohezionit të tekstit e luajnë edhe shenjat e pikësimit, që praktikisht e krijojnë edhe intonacionin e tekstit. Pika, presja, pikëpresja, pikëpyetja, pikëçuditja, thonjëzat, dy pikat, shumëpikëshit, viza, kllapa etj. janë mjete pa të cilat jo vetëm që nuk do të kishte kohezion teksti, por aq që do të mund të merrej me mend kuptimi i tij.

Këtu duhet të shpjegojmë se shenjat e pikësimit nuk janë të rëndësishme për kohezionin vetëm për të lidhur fjalitë e paragrafët në tekste, por janë të rëndësishme edhe brenda një periudhe të gjatë, ku pa to praktikisht nuk mund të rrokët kuptimi i periudhës. Po sjellim këtu më poshtë një shembull të një periudhe pa shenja të pikësimit, për të parë rëndësinë që kanë shenjat e pikësimit në ndërtimin e kohezionit të tekstit:

Dhe pas kujtimeve më të ëmbla të Suanit pas fjalëve më të thjeshta që Odeta i kishte thënë dikur të cilave u kishte besuar si të ishin fjalë Ungjilli pas veprimeve të përditshme që i kishte treguar pas vendeve më të rrahura prej tyre si shtëpia e rrobaqepëses se saj shëtitëria e Pyllit Hipodromi ai ndiente të fshehur falë asaj teprice kohe që edhe në ditët më të ngarkuara u le ende vend dhe u shërben si skutë disa veprimeve e ndiente pra të futej pa rënë në sy prania e mundshme dhe e nëndheshme e gënjeshtreve që ia përdhosnin gjithçka kishte më të shtrenjtë mbërmet më të ëndshme që kishte kaluar vetë rrugën La Peruzë nga e cila vazhdimisht Odeta duhej të ishte larguar jo në atë orë që i kishte thënë atij duke

Shenjat e pikësimit në funksion të kohezionit të tekstit

përhapur kudo pak nga ajo neveria e paqartë që kishte ndier tek dëgjoji rrëfimin lidhur me Shtëpinë e Praruar dhe si kafshët e fëlliqura te Shkatërrimi i Ninivës duke e tronditur deri te gurët e themeleve të kaluarën e tij.¹⁰

Ndërkaq, kur kësaj periudhe ia kthejmë shenjat e pikësimit, ajo duket kështu:

Dhe pas kujtimeve më të ëmbla të Suanit pas fjalëve më të thjeshta që Odeta i kishte thënë dikur, të cilave u kishte besuar si të ishin fjalë Ungjilli, pas veprimeve të përditshme që i kishte treguar pas vendeve më të rrahura prej tyre, si shtëpia e rrobaqepëses se saj, shëtitëria e Pyllit, Hipodromi, ai ndiente, të fshehur falë asaj teprice kohe që edhe në ditët më të ngarkuara u le ende vend dhe u shërben si skutë disa veprimeve, e ndiente, pra, të futej pa rënë në sy prania e mundshme dhe e nëndheshme e gënjeshtreve që ia përdhosnin, gjithçka kishte më të shtrenjtë (mbrëmjet më të ëndshme që kishte kaluar, vetë rrugën La Peruzë nga e cila vazhdimisht Odeta duhej të ishte larguar jo në atë orë që i kishte thënë atij) duke përhapur kudo pak nga ajo neveria e paqartë që kishte ndier tek dëgjoji rrëfimin lidhur me Shtëpinë e Praruar dhe, si kafshët e fëlliqura te “Shkatërrimi i Ninivës”, duke e tronditur deri te gurët e themeleve të kaluarën e tij.¹¹

E nëse këtë eksperiment do ta realizonim në një tekst me më shumë fjali, do ta vërenim edhe më shumë nevojën e shenjave të pikësimit për ndërtimin e kohezionit të tekstit, veçmas nëse nuk i përdorim as shkronjat e mëdha në fillim të fjalive që mos të kuptohen kufijtë e fjalisë:

Anketa të kujtonte tani avionin që pasi ka fluturuar në një qiell të kthjellët hyn prapë në një zonë të turbullt resh hamendje të errëta që rrihnin të zgjonin dyshimet fraza me dy kuptime dialogë ta pazbërthyesëm të nxjerrë nga rikujtime bisedash telefonike shfaqeshin e treteshin si në kaos ti më përmend në letrën e fundit mposhtjen vërtet ti e ke ëndërruar qoftë edhe ca çaste një gjë të tillë po a e di se i mposhtur unë mund të isha më i rrezikshëm ajo më ka lodhur më beso ky moskuptim midis nesh ai s'ka pse të vrasësh mendjen për një gjë të tillëkjo është një mërzi që vjen prej trupit e jo prej shpirtit ai më tha dje ti duhet t'i bindesh paktit mes nesh ç'është ky pakt është hera e parë që ma përmend ashtu në qoftë se ti më konsideron vërtet shoqe ti duhet të jesh më e qartë ti ke të drejtë por ti kujton se është e lehtë të jem ashtu në këtë histori gjithçka sa vete errësohet ti e ke dëgjuar Empedoklin hm diçka më kujton ky emër por s'jam e sigurt as unë nuk e dija është një filozof i vjetër që i shtyrë nga kureshtja për të parë atë që s'ka mundur të shohë kurrë një sy njerëzor qenka hedhur në kraterin e Etnës ah ashtu e

¹⁰ M. Prust, *Kur dashuronte Suani*, Biblioteka “Koha ditore”, Prishtinë, 2005, f. 210.

¹¹ *Po aty.*

ç'lidhje ka kjo me ty jo me mua me të dy nuk të kuptoj megjithatë e pra një ditë ndërsa më thoshte se ne po provojmë diçka të panjohur ma përmendi këtë të famshmin Emedokl Rovenë nuk po të marr vesh mos keni ndër mend të hidheni në ndonjë greminë ngaqë një i çmendur e paska bërë këtë pesë mijë vjet më parë mos u ngut nuk jam kaq tyrryfyte sa të më propozojnë gjëra të tilla ka qenë thjesht një krahasim një metaforë siç e kemi mësuar në shkollë e megjithatë edhe ashtu kur e përfytyroj më shtie frikën natyrisht që është për t'u tmerruar ti ma the e mua më shkuan të ngjethura të hidhet njeriu midis llavës nga kureshtja kureshtje e bukur besa pse ashtu e mendove ti kraterin të ndezur si desha të them nëse kraterin e mendove me llavë apo pa e ç'rëndësi ka kjo kur thua vullkan mendja të vete te llava kurse unë e kam përfytyruar të shuar të zi të pashpresë dhe më është dukur dy herë më i tmerrshëm ashtu prit ai thoshte se kështu mendohet rënia brenda një vrimë të zezë për të dalë në zona të tjera dëgjo Rova dëgjo shpirt dhe mos ma merr për keq ti bën mirë të vish sa më parë të çlodhesh ca ditë këtu ajri i Alpeve do të të bëjë mirë do të kënaqemi të dyja si dikur do të kujtojmë qyfyret e fakultetit të vjen ndër mend ajo vjersha e atij nga kursi paralel¹²

Në tekst të këtillë, pa shenja të pikësimit dhe pa kufi të fjalisë praktikisht nuk kemi kurrfarë teksti, sepse njësitë gjuhësore janë thjesht si njësi gjuhësore të derdhura dhe nuk kanë asnjë kuptim. Ndërkaq, kur këtij teksti ia kthejmë shenjat e pikësimit, ai duket krejt diçka tjetër:

Anketa të kujtonte tani avionin që, pasi ka fluturuar në një qiell të kthjellët, hyn prapë në një zonë të turbullt resh. Hamendje të errëta, që rrihnin të zgjonin dyshimet, fraza me dy kuptime dialogë, ta pazbërthyeshtëm, të nxjerrë nga rikujtime bisedash telefonike, shfaqeshin e treteshin si në kaos. Ti më përmend në letrën e fundit mposhtjen. Vërtet ti e ke ëndërruar, qoftë edhe ca çaste, një gjë të tillë? Po a e di se i mposhtur unë mund të isha më i rrezikshëm? Ajo: më ka lodhur, më beso, ky moskuptim midis nesh. Ai: s'ka pse të vrasësh mendjen për një gjë të tillë. Kjo është një mërzi që vjen prej trupit e jo prej shpirtit. Ai më tha dje: ti duhet t'i bindesh paktit mes nesh. Ç'është ky pakt? Është hera e parë që ma përmend. Ashtu? Në qoftë se ti më konsideron vërtet shoqe, ti duhet të jesh më e qartë. Ti ke të drejtë, por ti kujton se është e lehtë të jem ashtu? Në këtë histori, gjithçka sa vete errësohet. Ti e ke dëgjuar Empedoklin? Hm, diçka më kujton ky emër, por s'jam e sigurt. As unë nuk e dija. Është një filozof i vjetër, që, i shtyrë nga kureshtja për të parë atë që s'ka mundur të shohë kurrë një sy njerëzor, qenka hedhur në kraterin e Etnës. Ah, ashtu? E ç'lidhje ka kjo me ty? Jo, me mua, me të dy. Nuk të kuptoj, megjithatë. E pra, një ditë, ndërsa më thoshte se ne po provojmë diçka të panjohur, ma përmendi këtë të famshmin Emedokl. Rovenë nuk po të marr vesh. Mos keni ndër mend të hidheni në ndonjë greminë, ngaqë një i

¹² I. Kadare, *Aksidenti*, Onufri, Tiranë, 2010, f. 47–49.

çmendur e paska bërë këtë pesë mijë vjet më parë? Mos u ngut. Nuk jam kaq tyrryfytle sa të më propozojnë gjëra të tilla. Ka qenë thjesht një krahasim. Një metaforë, siç e kemi mësuar në shkollë. E megjithatë, edhe ashtu, kur e përfytyroj më shtie frikën. Natyrisht që është për t'u tmerruar. Ti ma the, e mua më shkuan të ngjethura. Të hidhet njeriu midis llavës nga kureshtja... Kureshtje e bukur, besa. Pse ashtu e mendove ti kraterin, të ndezur? Si? Desha të them nëse kraterin e mendove me llavë apo pa? E ç'rëndësi ka kjo? Kur thua vullkan, mendja të vete te llava. Kurse unë e kam përfytyruar të shuar, të zi, të pashpresë. Dhe më është dukur dy herë më i tmerrshëm ashtu. Prit, ai thoshte se kështu mendohet rënia brenda një vrime të zezë, për të dalë në zona të tjera... Dëgjo, Rova, dëgjo shpirt, dhe mos ma merr për keq. Ti bën mirë të vish sa më parë të çlodhesh ca ditë këtu. Ajri i Alpeve do të të bëjë mirë. Do të kënaqemi të dyja, si dikur. Do të kujtojmë qxfyret e fakultetit. Të vjen ndër mend ajo vjersha e atij nga kursi paralel?¹³

Vetëm kur këtij teksti ia kthejmë shenjat e pikësimit, i kuptojmë dialogët, i kuptojmë replikat, i kuptojmë fjalitë pyetëse dhe i vërejmë fjalitë e ndërmjetme ose të ndërkallura, por këtu vërehen edhe mjetet e tjera gjuhësore, me të cilat krijohet kohezioni i tekstit.

Rëndësia e shenjave të pikësimit vjen në shprehje edhe në tekste më të gjata, sidomos te proza shkencore, ku kemi disa paragrafë, e ku – në të vërtetë – vetë ndarja e tekstit në paragrafë ndërton njësi të kuptimshme të tekstit. Siç thuhet në “Rregullat pikësimit në gjuhën shqipe”: “*Shenjat e pikësimit mund të jenë të vetmit tregues të marrëdhënieve ose të nuancave kuptimore që vendosen ndërmjet fjalive.*”¹⁴ Kjo nënkupton se përkundër elementeve leksikore, shenjat e pikësimit shpesh janë tregues të vetëm, pa të cilët fjalja, periudha ose teksti mbeten të paqartë. Kjo, aq më shumë, vjen në shprehje kur bëjmë fjalë për tekste më të gjata, ku vijimësia ose kohezioni mund të ruhen vetëm në saje të përdorimit të drejtë të shenjave të pikësimit.

Duke pasur në konsideratë se “Shenjat e pikësimit janë të domosdoshme për të ndarë e për të paraqitur saktë mendimet me shkrim”¹⁵, i bie të themi se shenjat e pikësimit përtej marrëdhënieve sintaksore, që nuk mund të merren me mend të kuptohen pa këto shenja, ato kanë rol edhe semantik në tekst, sepse – përmes tyre – ruhet kohezioni i tekstit.

¹³ *Po aty.*

¹⁴ Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, *Rregullat pikësimit në gjuhën shqipe*, Shtëpia Botuese “Shkenca”, Tiranë, 2002, f. 6.

¹⁵ *Po aty*, f. 6.

BIBLIOGRAFI

- Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, *Gramatika e gjuhës shqipe I*, 1995, Tiranë.
- Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, *Gramatika e gjuhës shqipe II*, 1997, Tiranë.
- Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, *Rregullat pikësimit në gjuhën shqipe*, Shtëpia Botuese “Shkenca”, Tiranë, 2002.
- Badurina, L., *Tekst i kontekst*, Časopis za filologiju, Rijeka, 2000.
- Dibra, K. & Varfi, N., *Gjuhësi teksti*, SHBLU, Tiranë, 1999.
- Çezarini Martineli, L., *Filologjia*, Botimet Medaur, Tiranë, 2002.
- Glovacki-Bernardi, Z., *O Tekstu*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Glovacki-Bernardi, Kovačec, Mihajlević, Halwachs, Sornig, Penziger, Shrodt, *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Kadare, I., *Aksidenti*, Onufri, Tiranë, 2010
- Lloshi, Xh., *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, SHBLU, 2001.
- Prust, M., *Kur dashuronte Suani*, Biblioteka “Koha ditore”, Prishtinë, 2005
- Дуевска, Д-р Анета, *Анализа на текстот и дискурсот во македонскиот јазик (докторска дисертација)*, Филолошки факултет “Блаже Конески”, Скопје, 2005.